

The article analyzes the psychological aspects of essence of adolescence as the age-related period. The prospects of the use of potential of pluralism methodology of cognition, after non classical paradigm and changing of «methodological lenses»(Т.Кун) are considered in the context of this problem. The features of modern type of adolescence are determined. It is found that the use of potential methodological pluralism will negate the limitations of the traditional paradigm model and really bring the psychology of adolescence to the requests of the modern practice by extending the philosophy and research space, internal and external integration capabilities of the achievements of foreign scientists and creative reinterpretation, adaptation and integration of content of valuable domestic approaches in the study of adolescence as an object of study.

Keywords: pluralism methodology, traditional paradigm of adolescence, after non classical paradigm, juvenile-youth period (11-20 years), cultural and creative function of adolescence.

Отримано: 7.09.2012 р.

УДК 159.923.2

О.Я.Шаюк

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

У статті здійснено методологічно виважений аналіз системи експериментальних умов формування толерантності студентів-економістів у процесі їхньої професійної підготовки. Доведено, що запропонована система, яка конкретизована у низці взаємозалежних форм, методів, засобів та процедур формування толерантності, є не тільки вихідною психодідактичною умовою, а й гіпотетично покликана домогтися якісних розвивальних змін у психологічній структурі і внутрішньому наповненні професійної толерантності майбутніх економістів, відтак забезпечує формування тих соціально-психологічних чинників, які визначають якість розвитку толерантності як інтегральної особистісної риси студента.

Ключові слова: толерантність, професійна толерантність, експериментальні умови, тренінг, навчально-рольові ігри, кредитно-модульна система, навчально-виховний процес, психодіагностичні зрізи, психологічна структура, психодідактичні умови, соціально-психологічні фактори.

В статті методологічно проаналізована система експериментальних умов формування толерантності студентів-економістів в процесі їх професійної підготовки. Доказано, що запропонована нами система, яка конкретизована взаємозависимими формами, методами, засобами і процедурами формування толерантності, являється не тільки вихідним психодідактичним умовом, а також гіпотетично направлена на якісні зміни психологічної структури і внутрішнього наповнення професійної толерантності майбутніх економістів, тому забезпечує формування тих соціально-психологічних факторів, які визначають якість розвитку толерантності як інтегральної особистісної риси студента.

Ключові слова: толерантність, професійна толерантність, експериментальні умови, тренінг, навчально-рольові ігри, кредитно-модульна система, навчально-виховний процес, психодіагностичні срізи, психологічна структура, психодідактичні умови, соціально-психологічні фактори.

Актуальність теми дослідження. Традиційний зміст і форми організації професійної підготовки в українських ВНЗ, незважаючи на впровадження заходів гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу, сьогодні недостатньо сприяють розвитку толерантності студентів як професійно важливої риси якості. Очевидно й те, що толерантність майбутніх економістів формується не стихійно, а шляхом практичної реалізації певної сукупності умов освітнього довкілля-середовища вищого навчального закладу. При цьому її високі рівні неможливо досягти без пошуку відповідних природі феномена толерантності можливостей перетворення кожного студента з об'єкта на суб'єкт навчального пізнання, педагогічного спілкування та освітньої діяльності, оновлення способів, технік і процедур демократизації та гуманізації відносин у системі «викладач – студент», коли їх метою є цілеспрямоване творення толерантної особистості.

Мета статті: здійснити методологічний аналіз системи експериментальних умов формування толерантності майбутніх економістів у процесі їхньої професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У процесі емпіричного дослідження психологічних особливостей формування толерантності майбутніх економістів нами концептуально та методологічно опрацьовані чотири групи експериментальних умов формування толерантності майбутніх економістів під час їхньої професійної підготовки як довершена системна психологічна змінна. Останнє підтверджує побудова названих умов відповідно до вимог принципу кватерності (рис.), відповідно до якого три засадові групи умов є однопорядковими, тоді як четверта, характеризу-

ючись іншою природою, відіграє синтезуючу, інтеграційну роль [див. 2]. У нашому випадку це справді так, адже комплексні психодіагностичні та суто дидактичні зрізи, тренінг розвитку толерантності та рольові ігри відповідного психозмістового наповнення – це фрагментарні вчинкові акти-впливи, що зреалізувалися упродовж двох-трьох місяців, тоді як чітке дотримання в ТНЕУ принципів кредитно-модульної системи навчання здійснювалося протягом усього навчального року, що спричинило істотну ціннісно-смыслову переорієнтацію освітнього процесу до його більшої відкритості, демократичності, гуманності. До того ж ця система була збагачена психомистецькими технологіями і засобами модульно-розвивальної освітньої взаємодії, що уможливило більш адекватне формування толерантності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки.

1 - комплексні

психодіагностичні зрізи:

розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей покомпонентного розвитку толерантності

4 - кредитно-модульна система

навчання: повноцінний розвиток

самостійності та відповідальності студента за зміст, перебіг і продуктивність освітньої діяльності та оволодіння ним формами, методами і засобами професійної толерантності як передумови високої фахової компетентності

2 - тренінг розвитку

толерантності: формування

психологічної готовності студентів до вчинкової активності психотолерантного змісту

3 - навчально-рольові ігри:

моделювання толерантного простору високогуманних міжсуб'єктних стосунків між учасниками задля їх соціальної та міжособистісної реалізації

Рис. Групи експериментальних умов формування професійної толерантності майбутніх економістів

Загалом схема формувального психологічного експерименту в нашому досвіді емпіричної діяльності набула завершеного вигляду (табл.), оскільки: а) реалізує класичні умови експериментування щодо виокремлення незалежної і залежної змінних; б) фіксує останні як групи умов та результати їх оргдіяльнісного впровадження відповідно; в) дає часову розгортку експериментальних нововведень від вересня 2009 до липня 2010; г) визначає етапи формувального психологічного впливу, серед яких цен-

тральне місце посідає формувально-розвивальний, що охоплює восьмимісячний термін цілеспрямованих емпіричних актів і дій, зорієнтованих на системоутворення толерантності як центральної особистісної риси студентів-економістів.

Таблиця

Схема формувального психологічного експерименту з розвитку професійної толерантності студентів-майбутніх економістів, що зреалізована у ТНЕУ в 2009/10 навчальному році

Експериментальні умови (незалежна змінна)	Тривалість експерименту (по-місячно)										Результати формувального експерименту (залежна змінна)
	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	
1. Контрольні (психодіагностичні) зрізи	■									■	Емпіричний матеріал про індивідуально-психологічні особливості студентів та динаміку по компонентного розвитку їхньої професійної толерантності
2. Тренінги розвитку толерантності			■								Уміння і навички ефективного психотолерантного вчинення у ситуаціях соціального повсякдення
3. Навчально-рольові ігри					■						Актуалізує та інтенсифікує розвиток до толерантної конструктивної взаємодії як у навчальних проблемних ситуаціях, так і в ділових та виробничих
4. Кредитно-модульна система навчання (принципи Болонського процесу)					■						Формує особистісну відповідальність за процес і результати навчання, психокультурну якість освітньої діяльності, а також толерантність взаємостосунків у системах «викладач – студент», «студент – студент»

<p><u>I. Підготовчо-організаційний</u></p>	<p><u>II. Програмо-діагностичний</u></p>	<p><u>III. Формувально-розвивальний</u></p>	<p>IV. Результативно-узгальнювальний</p>
<p>Етапи зреалізування формувального психологічного експерименту</p>			

Якщо змістове наповнення контрольних психодіагностичних зрізів, що характеризуються побічним розвивальним ефектом, описано вище, то наступні три групи експериментальних умов потребують аргументованого пояснення. Так, приступивши до розробки психологічного тренінгу, нами вивчений напрацьований досвід інших науковців у цьому напрямку (зокрема, Т. М. Білоус, Ю. В. Тодорцева, В. В. Крутова та ін.), а також унесені відповідні зміни у тематику та зміст програми тренінгу, зважаючи на мету і предмет чинного дослідження. Передусім вкажемо на вихідне методологічне настановлення: одним із найважливіших засобів тренінгового впливу на формування професійної толерантності майбутніх економістів є притчі, використання яких в освітньому просторі ВНЗ не лише активізує пізнавальну діяльність студентів і дає змогу доносити до їхньої свідомості головні думки в метафоричній формі, а й актуалізувати внутрішні психодуховні ресурси їх як особистостей, котрі дозволяють домогтися максимальної ефективності суб'єктної роботи кожного над власним саморозвитком і самовдосконаленням. Саме за цієї засадничої умови психологічний тренінг виконує своє надзавдання – стає методом оптимального поєднання зовнішніх і внутрішніх зусиль його учасників задля їхнього саморозкриття як толерантних особистостей і самостійного пошуку ними способів розв'язання власних життєвих проблем. Крім того, при проектуванні, підготовці і проведенні занять нами прийняті до виконання такі базові принципи тренінгової роботи: 1) створення довірливого емоційно-психологічного клімату, який дозволяв реалізувати більшу, порівняно із повсякденним спілкуванням, інтенсивність відкритого зворотного міжсуб'єктного зв'язку; 2) постійна психологічна допомога учасникам групи у внутрішньому знятті їхніх інтелектуальних утруднень та особистих проблем; 3) зосередження на взаємостосунках між учасниками групи, які розгорталися й аналізувалися у ситуаціях «тут – тепер – повно»; 4) широке застосування проблемно-діалогічних методів та психомистецьких прийомів групової роботи; 5) рефлексія та артикуляція суб'єктивних

почуттів та емоцій учасників групи один до одного і до того, що відбувається у її психосоціальному просторі; 6) недирективна позиція викладача як ведучого; 7) атмосфера внутрішньої легкості, вільного спілкування і свободи мисленневих дій між учасниками, котрі реалізувалися на тлі інноваційно-психологічного клімату співпраці; 8) регулярні самозвітування кожного учасника про свої здобутки, сумніви, перспективи розвитку.

Програма пропонованого тренінгу охоплювала вісім занять, що становили завершений освітній цикл толерантної взаємодії його учасників і забезпечувала умови становлення та розвитку політолерантних форм взаємодії особистих стосунків. Її мета полягала у формуванні в студентів-економістів готовності до толерантних – терпимих, емпатійних, діалогічних і позаконфліктних психоформ. Його завданнями, зважаючи на аудиторний обсяг занять, було:

а) ознайомлення з поняттями «толерантність», «толерантна особистість», «межі толерантності», а також обговорення формовиявів толерантності та інтолерантності у сучасному суспільстві;

б) розвиток почуття власної гідності, здатності до самоаналізу і самопізнання, навичок ведення внутрішнього продуктивного діалогу;

в) збагачення можливостей розуміти навколишніх, соціально сприймати та уявляти з позиції толерантності ситуації повсякдення;

г) формування позитивного ставлення до свого народу, його історії та культури з орієнтацією на ідею українотворення, принципи демократії, права, гуманізації;

д) підвищення саморегуляційного потенціалу особистості, передусім у напрямку вироблення навичок вольового керування своїм психоемоційним станом;

е) розвиток комунікативних навичок, делікатності і гнучкості у ситуаціях міжсуб'єктної взаємодії;

є) освоєння конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вияву своїх переживань і почуттів без агресії, конфліктів, насильства;

ж) удосконалення вмінь вести змістовний діалог з навколишніми, підвищення власної самооцінки через отримання зворотного зв'язку та підтримки групи; розвиток особистісної рефлексивності як чинника професійної толерантності.

Восьмискладовий цикл тренінгових занять був спроектований відповідно до тих груп чинників та умов, які визначають діалектичний взаємозв'язок між компонентами толерантності (див. [3], [4], [5]). Форма реалізації програми базувалася на

вчинково-суб'єктному підході (В. А. Роменець, В. О. Татенко та ін.) до людини, її життєдіяльності, спілкування і повсякденної поведінки. Відносини тренера та учасників реалізувалися за вчинковим принципом, мали характер повноцінної модульно-розвивальної взаємодії кожного моменту їх психомистецьки змістовленої життєактивності. Основне завдання тренінгу полягало у тому, щоб сформувані у студентів-економістів психологічну готовність до вчинково-суб'єктної активності психотолерантного змісту, вміння і навички терпимого ставлення до навколишніх і самого себе у ситуаціях усупільненого сьогодення. Методи, які використовувалися під час проведення занять, є традиційними для групової роботи: поінформування, бесіда, соціально-психологічна діагностика, групова дискусія, ігрове моделювання, психогімнастика.

Апробація тренінгу проходила зі студентами 1, 3, 5 курсів Тернопільського національного економічного університету в період з листопада по грудень 2010 року. До кожної з трьох підгруп входило 15 осіб (всього 45).

Під час проведення занять за учасниками тренінгу велося спостереження. Незважаючи на те, що загальна атмосфера у всіх групах була доброзичливою, на першому занятті відчувалося деяке напруження. Студенти були досить пасивними, закритими, а їх висловлювання мали формальний характер і виражали категоричність та небажання обговорювати наявну позицію. Інколи, захищаючи свої погляди, вони негативно ставилися до інших, говорили про те, що толерантність у їхній професії не настільки важлива, а тому й непотрібна. У процесі виконання завдань було досить помітно, що студентам доволі важко справлятися з тими, які спрямовані на усвідомлення самого себе, своїх переживань, дій оцінок. Не менші проблеми виникали, коли потрібно було оцінити не тільки себе, а й інших, у тому числі ведучого, що свідчило про відсутність у деяких з них особистісної рефлексивності.

Наступні заняття та вправи, які виконувались на них, дозволили домогтися деяких позитивних зрушень у процесі роботи. Так, студенти зазначили, що тренінгової практики у них не було, однак дана форма роботи їм сподобалась. Надалі вони поводитися дещо активніше, були більш відкритими і відвертими. Було помітно, що більшість з них працюють з ентузіазмом, обговорюють деталі, сміються і все менше намагаються директивно впливати один на одного під час виконання колективних завдань.

Особливо цікавими видалися студентам заняття, де використовувалися техніки з керування власними емоціями. Незважаючи на те, що виконувати завдання було доволі важко для них, усе ж усі

високо оцінили його значущість. Багато хто зізнавався, що їм досить часто не вистачає витримки, здатності контролювати свій емоційний стан, а тому з ентузіазмом долали всі труднощі і проблеми на шляху до мети, намагалися дізнатися якомога більше, просили залишити роздатковий матеріал для подальшого опрацювання.

Певні труднощі у роботі студентів виникали на занятті, де потрібно було використовувати гнучкість мислення, активізувати уяву. Однак у процесі її виконання, вони поволі виявили зацікавленість до теми і були готові обговорювати нові проблемні знання, працювати з ними, знаходити варіанти розв'язання проблеми. Загалом, студенти стали більш вільно говорити про свої почуття, дослухатися один до одного, діяти з урахуванням думки іншого. Вони стали більш уважнішими і відповідальнішими, намагалися вести конструктивний діалог, виявляли як ситуаційну толерантність, так і особистісну.

Останні заняття були дуже жвавими, інтересними. Всі завдання виконувались з натхненням. Студенти процесно були зорієнтовані один на одного, намагалися враховувати інтереси та позиції всіх учасників. Було відсутнє будь-яке напруження у стосунках. Всі висловлювання носили позитивний характер, характеризувалися високою толерантністю взаємостосунків.

Третю групу експериментальних умов формувального впливу на професійну толерантність майбутніх економістів становила система навчально-рольових ігор. За різних змінних обставин освітнього процесу кожна така гра характеризувалася або оргдіяльністю спрямуванням, або освітньо-вчинковим, або суто світоглядним, ціннісно-смісловим. У будь-якому разі окрема гра, виконуючи свої головні функції (передусім приносити задоволення учасникам від активних міжособистісних стосунків учасників у рамках дотримання певних правил), уможлиблювала моделювання ситуаційного розвитку норм й умінь повновагомої толерантної взаємодії студентів-економістів. Суть гри як способу інтерактивного навчання полягала в тому, що те чи інше освітнє завдання (навчитися започатковувати контакти, правильно підтримувати бесіду, конкретно ставити співрозмовнику запитання тощо) вирішувалося учасниками шляхом імпровізованого розіграшу певної ситуації чи сценки-події. Так моделювалася локалізована реальність інтенсивної змістової співпраці, у якій гра була формою діяльності, спрямовувалася на відтворення і привласнення кожним суспільного досвіду, зафіксованого у соціально закріплених способах здійснення предметних дій, у предметах науки, культури, економіки.

Навчально-рольові ігри проводилися нами особисто у січні-березні 2010 року зі студентами 1, 3 та 5 курсів Тернопільського національного економічного університету в кожен другу і четверту суботу щомісячно і тривали п'ять годин кожна. У такий спосіб нами було проведено шість розвивальних ігор, що в сукупності склали тридцять академічних годин. До кожної з трьох підгруп входило по 15 осіб (всього 45).

У кожному досвіді формульованого експериментування гра поставала як особливий різновид суспільної практики, у якому відтворювалися норми і цінності як людського життєреалізування, так і професійної діяльності. У підсумку їх безперервного дотримання й обстоювання особистістю студента давало змогу: а) ґрунтовно пізнавати та освоювати предметну реальність та соціальну дійсність, б) опрацювати та удосконалювати професійно значущі комунікативні вміння і навички гуманно повноцінного освітнього спілкування, в) активізувати мислєдіяльнєсний потенціал кожного учасника під час взаємного обміну судженнями, артикульованими актами рефлексії почуттів, бажань, думок, смислообразів, г) активізувати перебіг його інтелектуального, емоційного, морального та духовного розвитку. Водночас ігрове говоріння використовувалося нами як інструмент комунікації, котрий давав високий мотиваційно-процесний ефект: мотив ігрового взаємодіяння «перебував не у результаті дії, а був наявний у самому процесі» (О. М. Леонтьєв) [2 с. 37-47], спочатку предметно зацікавлював учасників, далі захоплював їх мереживом значеннєво-смилових візерунків індивідуального витлумачення ситуацій і подій, та насамкінець викликав внутрішню радість і задоволення від неформального ділового спілкування.

Отже, навчально-рольові ігри, ситуаційно згармонізовуючи мотиваційний, емоційний, інтелектуальний та діяльнєсний складники, використовувалося нами не лише як чинник реалізації пізнавального, соціального і психосмилового потенціалу особистості, а й як своєрідний психологічний еквівалент професійно зорієнтованої творчості студентів. І це цілком очевидно, адже останнім доводилося увесь час перебувати в ігрових проблемних ситуаціях різного характеру – пізнавального, діяльного, комунікативного, рефлексивного. До того ж емпірично спостерігалось перенесення нами знань і досвіду з одних таких ситуацій в інші, що забезпечувало усвідомлення адекватності умов навчання реальним обставинам застосування його результатів у майбутній профдіяльності економістів. Тому робота в аудиторії якомога точніше імітувала умови ділового спілкування. Причому особис-

тісне спілкування викладача зі студентами забезпечувало сприятливий емоційно-психологічний клімат в навчально-ігровій групі, індивідуальнісне самовираження та соціальне самоствердження, відкритість, емпатійність і змістову толерантність поведінки, спілкування, діяльності.

Четвертою, власне інтегральною, психодидактичною умовою розвивального експериментування, в нашому досвіді формування толерантності в майбутніх економістів, є кредитно-модульна система (КМС), що оргдіяльнісно відповідає принципам Болонської декларації і створює особистісно-відповідальний часопростір ВНЗ упродовж усіх десяти місяців навчального року (див. [1]). В показовому науково-освітньому досвіді Тернопільського національного економічного університету КМС – це цільова, відкрита і відносно завершена сукупність взаємозалежних циклів навчальної, виховної та освітньої розвивальної взаємодії викладачів і студентів, яка через дисциплінарні системи змістових модулів забезпечує оптимізацію психокультурного розвитку особистості, опонуєчи традиційним засобам, формам і методам класичної освітньої моделі; відтак розвиває природні задатки кожного учасника освітньої співдіяльності, оснащує його психопрактику найважливішими знаннями, уміннями, нормами та цінностями, активізує індивідуальні здібності для постановки і розв'язання життєвих проблем і завдань. Завдяки майже безперервній активній участі студента у психомистецьки зорієнтованому освітньому дійстві, виконанню великих обсягів самостійної пізнавальної та проектної роботи та особистій відповідальності за цілі, процес, засоби і результат навчання відбувалося поетапне збагачення його досвіду суб'єктивними, особистісними, індивідуальнісними та універсальними ресурсами. Це забезпечувало повноцінний розвиток найкращого соціогуманітарного потенціалу студента, продуктивність його освітньої діяльності та оволодіння ним формами, методами і засобами професійної толерантності як передумови високої фахової компетентності. А це означає, що випускники економічного ВНЗ володіють високим рівнем загальноосвітньої підготовки, здатні приймати самостійні рішення, готові до перенавчання, опанування нових тенденцій та до придбання нових знань, уміють працювати у групі, комунікабельні, доброзичливі, толерантні. Даний перелік властивостей особистості – це вочевидь своєрідна модель провідних життєвих функцій молодого спеціаліста, котрі цілеспрямовано формуються у рамках КМС освіти.

Висновок. Зреалізована нами система експериментальних умов, що конкретизована у низці взаємозалежних форм, мето-

дів, засобів та процедур, гіпотетично покликана домогтися якісних розвитково-формувальних змін у психологічній структурі і внутрішньому наповненні професійної толерантності майбутніх економістів. Передусім мовиться про позитивний стиль міжособистих стосунків студентів у лоні їх освітньої діяльності, про вміння йти на компроміс, співпрацювати в команді, утверджувати ціннісне ставлення до навколишніх, уникати конфліктів і складнощів у діловій взаємодії.

Список використаних джерел

1. Вища освіта України і Болонський процес: навч. пос. / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ-Тернопіль : Богдан, 2004. – 368 с.
2. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры [Текст] / А.Н. Леонтьев // Советская педагогика, 1994. – №8-9. – С. 37-47.
3. Фурман А. В. Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 207 с.
4. Шаюк О. Я. Емоційно-вольовий компонент толерантності / О. Я. Шаюк // Освіта і управління. – 2011. – Т. 14 , №1. – С. 104-110.
5. Шаюк О. Я. Когнітивний компонент толерантності особистості / О. Я. Шаюк // Збірник наукових праць. Серія: педагогічні та психологічні дисципліни / гол. ред. Л. М. Романишина. – Х. : НАДПСУ, 2010. – №55. – С. 227-230.
6. Шаюк О. Я. Особливості психологічної структури толерантності майбутніх економістів / О. Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2011. – №3. – С. 28-65.

The article gives methodologically balanced analysis of the system of experimental conditions of economist student's tolerance formation within their professional preparation. It has been proved that the suggested system is specified in the sequence of interdependent forms, methods and tolerance formation procedures. The system mentioned above is hypothetically aimed at achieving of qualitative developing changes in psychological structure and internal filling of future economist's professional tolerance

Keywords: tolerance, professional tolerance, training, experimental conditions, teaching and role play, professional preparation, psychological structure, social and psychological factors.

Отримано: 17.09.2012 р.